UNA CÀTEDRA DE RETÒRICA
1822 - 1935*

Per GUILLEM DÍAZ-PLAJA

Res com la presència d'una Acadèmia no ens dóna la noció exacta de la temporalitat. Som les anelles successives d'una cadena secular. Tots canviem, mentre la institució continua. Venim a succeir i serem succeïts. Ens cal, doncs, ser conscients del nostre trànsit fugisser, i de la nostra missió enllaçadora, afegits com som a una tradició nobilíssima. Heus ací per què tota Acadèmia comporta fonamentalment la idea d'historicitat collectiva, de perpetuació d'una funció social.

És per això que, en cercar el tema del discurs amb què correspondre, ni que sigui simbòlicament, a l'honor que m'haveu fet, he cercat de lligar-lo a l'aspecte tradicional de la meva feina quotidiana. I essent, com sóc, un modest professor de l'ensenyament secundari, he pensat que en la meva tasca professional de cada dia es trobava, venturosament, aquella llavor de què parlàvem. Pensant-hi una mica més descobria altres raons en el fet que la meva mateixa càtedra havia estat servida per una sèrie de noms egregis, la major part dels quals havia estat també cridada a la vostra civil companyia, per obra d'acadèmics que cregueren que era meritori aquell esforç pedagògic que, exercit damunt dels adolescents, ens proporciona l'emocionant possibilitat de descobrir la vocació — o, millor encara, de desvetllar-la — vers els estudis específicament literaris. O, si més no — i això és potser encara més fecund —, deixar l'empremta de la inquietud estètica damunt l'esperit d'aquells que, esdevenint després professionals de les tècniques científiques o biològiques, serven, del pas per les aules de l'ensenyament secundari, el noble gust per les lletres que tant humanitza aquelles professions. Car, com dic tantes vegades als meus deixebles, la literatura no és una assignatura, sinó l'adquisició d'una sensibilitat, igualment útil al metge, a l'enginyer o a l'artesà.

Entenent-ho així he temptat de reconstruir el quadre dels meus

* Discurs de recepció llegit el 12 de març del 1961.

antecessors a la càtedra de Literatura de l'Institut de Barcelona, que avui funciona sota el nom de Jaume Balmes i que tots heu conegut prou bé quan s'estatjava a l'ampli flanc de la Universitat. La multiplicació d'aquests centres oficials i la deixació de la funció estatal en mans de les institucions privades, han fet oblidar una mica el que l'Institut va representar durant més de cent anys. Al seu arxiu, però, hi ha una gran part de la història cultural de Barcelona: els expedients acadèmics de l'adolescència de Joan Maragall i de Torras i Bages, de Balari i Jovany i d'Eugeni d'Ors, de Prat de la Riba i del doctor Pla i Deniel, i de tants d'altres. Bé podria dir que gairebé tots els qui seieu aquí heu deixat el rastre del vostre expedient acadèmic on matinejaren les vostres inquietuds intellectuals, fent pressentir ja el camí de la glòria que després heu conquerit.

D'aquesta funció secular, doncs, vull parlar-vos, perquè — com he dit abans — m'aixopluga i em justifica, tot i que els noms dels qui em precediren em fa adonar-me de la meva minsa representació.

Em sembla que no caldrà pas que, per a justificar encara l'elecció del tema, invoqui la lligadura d'aquests noms a la nostra específica cultura. Els noms de Manuel Casamada i de Pere Felip Monlau, Milà i Fontanals i Pau Piferrer, Josep Lluís Pons i Gallarza, Josep Coll i Vehí, Clemente Cortejón i Francesc Xavier Garriga, que seran objecte de la meva atenció, tenen llur executòria inequívoca i resplendent. Deixeu-me avançar un tret general d'aquesta illustre successió d'esperits: el seu servei a la nostra cultura el fan, gairebé tots ells, en la llengua de Castella, esdevinguda normal en la vida cultural de la Catalunya del vuitcents. En remarcar aquest tret cal recordar les nobles i objectives paraules que, justament ací, i en ocasió semblant, va pronunciar el meu estimadíssim amic i mestre el Dr. Jordi Rubió, tot recollint la doctrina que sobre el concepte de la cultura catalana tenia el seu pare:

> «quan va establir-lo — diu —, com és lògic, no solament damunt d'una individualització lingüística, sinó anant a cercar els motius determinants de la seva diferenciació en el fet d'ésser informada per l'esperit català. Em fa l'efecte, continua el nostre company, que ha d'ésser en aquesta direcció que avui hem d'orientar, amb més compte que mai, la línia dels nostres interrogants a la llei del passat i als secrets del pervindre. Hem de fer-ho sense deixar-nos enlluernar per l'eficàcia de postulats que, en el cas més favorable, només arriben a donar una apariència d'acord perfecte a la veu dels segles. Aquestes veus cal acceptar-les tal com sonen i no foragitar del concert les que semblen desafinades. La vida hem de prendre-la tal com és» (*).

(*) *Els Cardona i les lletres (discurso leído el día 7 de abril de 1957, en la recep-*

Els Instituts de Segon Ensenyament foren creats a tota Espanya per la llei Pidal de 7 de setembre de 1845 i, en un principi, constituïren entitats conjuntes amb la Facultat de Filosofia que completaven amb assignatures anomenades «d'ampliació» els estudis estrictament secundaris.

De fet, els Instituts radicats als llocs on hi havia universitat s'anomenaven universitaris, diferents dels merament *provincials*. El professorat dels instituts *universitaris* era, en potència, el de la Universitat [1].

Per a comprendre el moviment legislatiu que va abocar a la llei Pidal cal partir del «Reglament General d'Instrucció Pública» aprovat el 29 de juny de 1821, en el qual s'establia una «universitat de segon ensenyament» a cada capital de província i una «universitat de tercer ensenyament» a algunes d'elles. La distinció didàctica era molt clara: el segon ensenyament comprenia «aquellos conocimientos que al mismo tiempo que sirven de preparatorio a otros estudios más profundos, constituyen la civilización general de una Nación», mentre el tercer ensenyament incloïa «los estudios que habiliten para ejercer alguna profesión particular», és a dir, els pròpiament universitaris.

No cal dir que Barcelona restava indicada per a ambdues institucions, i que la llei servia de passada per a desnonar automàticament, les pretensions de permanència de la Universitat de Cervera.

Aprofitant aquestes disposicions legals l'Ajuntament de Barcelona demanà tot seguit al Govern autorització per a instaurar la Universitat, que fou inaugurada solemnement al Saló de Cent el 16 de febrer de 1822, essent nomenat rector el Dr. Domènec Maria Vila. Pel que fa referència a la matèria docent que estem documentant, l'*Estado de las cátedras de segunda y tercera enseñanza*, publicat aleshores, ens dóna com a assignatura «de nuevo establecimiento», sufragada per l'«Ayuntamiento Constitucional», la «Literatura e Historia» professada per don Manuel Casamada, primer nom de la nostra sèrie professoral [2].

ción pública de don Jorge Rubió y Balaguer, en la Real Academia de Buenas Letras), Barcelona, 1957, pàgs. 12-13.

1. «Tal fue el objeto de varias providencias — diu l'executor de la reforma, Gil de Zárate — que se tomaron sucesivamente, tales como el que todos los catedráticos formasen parte de un mismo claustro; el que pasasen de los Institutos provinciales a los universitarios y de éstos a las facultades; de suerte que, por ejemplo, el mero profesor de latinidad, antes tan rebajado, tenía en perspeciva una cátedra de literatura latina, con la categoría y sueldo correspondiente al más elevado doctor en teología o jurisprudencia, acostumbrado a mirarle con absoluto desprecio.» (*De la Instrucción Pública en España*, Madrid, 1855, vol. II, pàgs. 66-67.)

2. FERRAN SOLDEVILA: *Barcelona sense Universitat i la Universitat restaurada*.

Durant el decenni absolutista, iniciat el 1823, no cal dir que tota aquesta ordenació desapareix. El 1833, l'Acadèmia de Ciències aprofita el desvetllament produït per la victòria liberal i crea un seguit de càtedres [3] destacant en l'aspecte humanístic, la d'*Ideología y Lógica* a càrrec de Ramon Martí d'Eixalà i la de *Geografía y Cronología* que regentà Pere Felip de Monlau, nom que ens interessa de retenir, ja que en restaurar-se definitivament la Universitat de Barcelona el 1837 [4] esdevindrà, des de 1840, catedràtic de *Literatura e Historia*. Efectivament, en els documents administratius de l'època apareix com a titular d'aquesta assignatura, que es cursava al tercer curs de Filosofia, és a dir en els anys previs als veritablement «superiors» i que avui es cursen als Instituts. Si la personalitat de Manuel Casa-

Barcelona, 1938. La *literatura*, com a estudi dels clàssics espanyols, era, però, molt recent en els quadres didàctics de l'època. Alexandre Galí situa els primers ensenyaments a la classe de Retòrica del Seminari Conciliar, vers 1791, essent probablement professor Josep Pau Ballot, el futur autor de la primera Gramàtica Catalana. A la festa de la Península esmenta tan sols una càtedra dels «Estudios Reales de San Isidro», desde 1770, i el «Colegio de Calatrava», de Salamanca, des de 1780. Vegeu: A. GALÍ: *Rafael d'Amat i de Cortada*, Barcelona, Ed. Aedos, 1954, pàgs. 157, 160, 284-291. Id., *Un segle de vida catalana*, Barcelona, 1961, I, pàg. 42.

3. Altres institucions s'afegiren a aquest esforç. Des de 1836 començà a actuar, de fundació municipal, la «Sociedad para el Fomento de la Ilustración», que creà el *Instituto Barcelonés*, orientat cap a l'ensenyament secundari. Paral·lelament, la Diputació Provincial va crear dues beques per a estudiar a l'Escola Normal de Madrid, essent elegits dos joves de nom després ressonant: Laureà Figuerola i Pau Piferrer. Solament el primer, però, acudí a la capital, havent donat abans, sobre la pedagogia de *método lancasteriano*, un cicle de quaranta lliçons a la Societat Econòmica d'Amics del País, aleshores installada al convent de Junqueres, i examinant a la fi onze alumnes, un d'ells després ben conegut: Joan Cortada i Sala. Mentrestant l'*Institut Barcelonès* continuava funcionant sota la direcció d'un home eminent, el professor de filosofia Ramon Martí d'Eixalà, aplegant — com veurem després — els millors homes del seu temps. El 1839 fou fundada la *Societat Filomática de ciencias ideológicas, naturales, físicas y matemáticas y de Literatura y Bellas Artes*, que funcionava amb menys empenta que títols, a un pis del carrer de Banys Nous, amb classes de cultura general, mentre el *Liceo* s'ocupava de música i declamació al ex-convent de Montsió, essent l'origen de la *Sociedad Filarmónica y Literaria*, avui Conservatori del Liceu, on explicaven, entre altres, Literatura, Milà i Fontanals, i Eloqüència, Víctor Balaguer.

4. El nomenament de Rector en la nova etapa liberal — provocada per l'ascensió al poder del general Espartero — havia de tornar a caure lògicament en la mateixa persona que assumí el càrrec en 1822. L'abrandament de l'hora ho exigia categòricament. «Huérfana se hallaba nuestra Universidad — exclamava el vice-rector en el seu discurs gratulatori —; el que debía dirigir la nave era un piloto inexperto; pero me halago también de que supe conocerme y clamar en consecuencia, desde luego, para que otra diestra más hábil cogiera el timón. Mas, ¿dónde encontrar esta mano? ¡Ah, ni duda llegó a haber para la solución!... El hombre del año 22; el que en aquella época supo a fuerza de desvelos y trabajos arrancar de un suelo profano y colocar en el suyo propio el templo de Minerva; el Sumo Sacerdote del mismo, del verdadero culto; el que tuvo que surcar los mares y saltar sus diques por no abandonar la Ciencia y la Libertad de aquí arrojada; el que volvió cuando volvieron ellas sin haberlas jamás desamparado, y sólo de Libertad y de Ciencia han sido todos sus actos y lenguaje. El benemérito de la Ilustración, el acreditado jurisconsulto, el

mada [5], canonge de la collegiata de Santa Anna, nascut el 1772 a Sant Esteve de Castellar, ens dóna una fesomia més aviat discreta, amb les seves publicacions didàctiques *Curso Elemental de Elocuencia* (1822) i *Curso elemental de poesía* (1829), la figura de Pere Felip de Monlau ens ofereix un exemple de vitalitat intellectual i de capacitat enciclopèdica molt remarcable.

Nascut a Barcelona, el 1808, estudià gramàtica, retòrica i poètica al Seminari, seguint després estudis de medicina, en els quals excellí notòriament. La seva bibliografia és impressionant. S'inicia amb obres de teatre (1827); aplegà volums de miscellània; va traduir abundosament del francès, i es féu remarcar amb obres de tan diverses especialitats com la filologia, la higiene, la psicologia, la sociologia, la geografia astronòmica, la cronologia, la botànica, l'educació política i la literatura. El tombant pintoresc d'aquesta curiositat universal resta equilibrat per la lectura dels seus llibres, tots ells curulls de coneixements extraordinaris. Monlau arribà a ésser una personalitat tan reeixida que, traslladat a Madrid, assolí successivament la càtedra de Filosofia a l'Institut de Sant Isidre i a l'Escola Normal i la d'Higiene a la Facultat de Medicina, essent nomenat director del Museu Arqueològic i elegit membre numerari de la «Real Acadèmia Española» i de la de «Ciencias Morales y Políticas».

La seva informació, pel que respecta a les matèries que podem jutjar, és extraordinària. Als vint-i-dos anys (1830) publicà, sota les inicials M. S. F. uns *Elementos de Cronología* que, reeditats el 1841, ja amb el seu nom, són, encara, d'una riquesa de notícies molt remarcable. Pel que fa referència a l'especialitat que historiem, devem a Monlau uns *Elementos de Literatura o arte de componer en prosa y verso para uso de las Universidades e institutos* (Barcelona, 1842), amb un sentit extraordinari de la didàctica i de l'exemplificació [6].

padre de la Patria, nuestro eterno y amado diputado... Vos, en fin, Doctor don Domingo María Vila!» (*Relación de la sesión pública celebrada por el Claustro general de la Universidad Literaria de Barcelona, con motivo de la toma de posesión del empleo de Rector y Visitador conferido por la Regencia Provisional del Reino al señor Dr. don Domingo María Vila.* Barcelona, Imprenta Bergues, 1841, pàg. 24.) Es, doncs, en aquest clima liberal que el doctor Monlau ingressa a l'ensenyament, essent nomenat, en la cerimònia que comentem, membre de la comissió que rebé el nou Rector.

5. Altres obres del Dr. Casamada foren *Un nuevo método para aprender la Gramática Latina*, en dos volums, publicat el 1829, aplicant al llatí la metodologia de les llengües vivents; i diverses peces d'oratòria sagrada. (TORRES AMAT: *Diccionario.*) Casamada fou mestre de Milà i Fontanals, segons reporta Rubió i Ors en la seva *Noticia de la vida y escritos de don Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, 1887. Va pertànyer a l'Acadèmia de Bones Lletres.

6. No ens escau ací l'estudi d'altres obres de Monlau dintre del terreny de la filologia i la literatura. Però sí de remarcar que el seu discurs d'ingrés a l'«Acadèmia

Com ja hem dit més amunt, la llei Pidal dotà Barcelona del seu «Instituto de Segunda Enseñanza» [7], que fou installat al vell convent del carrer del Carme [8].

Cal no oblidar, però, que aquesta ordenació procedia d'un moviment polític que no era pas el liberal que organitzà els ensenyaments en 1822 i 1841. Contràriament, la presència del general Narvàez implicava un canvi d'orientació que, dintre dels costums de l'època, imposava forçosament la destitució dels elements més significats en la tendència anterior. Era, doncs, lògic que el rector i els professors més destacats fossin substituïts. Entre ells, com és de suposar, Pere Felip Monlau, que deixa de pertànyer als quadres didàctics barcelonins el 1844 [9].

Española», i el seu *Vocabulario Gramatical de la Lengua Castellana* palesen un coneixement gens vulgar dels corrents científics de l'Europa del seu temps.

La bibliografia completa de Pere Felip de Monlau fou publicada pel seu fill, José Monlau. Curioses referències sobre la seva personalitat les trobem a l'excellent llibre d'ENRIC JARDÍ: *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*, Barcelona, 1960.

7. Dues notes volem destacar en aquesta llei: el centralisme i l'autoritat. El centralisme, que ha caracteritzat gairebé sempre la política liberal espanyola, donà als ensenyaments la uniformitat apresa a la legislació de França i, quan menys, permeté l'intercanvi general de professors i d'alumnes. Per altra banda, l'ordenació oficial dels estudis els donà l'autoritat que la funció estatal podia reservar-se, i, per bé que reconeguem els avantatges dels sistemes lliures en pedagogia, no és menys evident que el control que durant cent anys va servar l'Estat, obligant a sotmetre els collegis a les proves oficials, donà a l'ensenyament aquella autoritat de què parlàvem.

La incorporació de l'ensenyament a l'Estat, per les raons esmentades, fou ben rebuda. «Al dársela el Gobierno de S. M. — proclamava Milà i Fontanals en el Discurs inaugural de la Universitat de Barcelona, 1845 — al reservarse su dirección moderada, salva a la ciencia de los vaivenes a que la exponen el capricho individual o el mudable imperio de la moda; sálvala de los medios de osadía o de escándalo con que el científico y el artista se esfuerzan en dar a sus obras curso público; forma un poder inmenso que influirá en las ideas, en las opiniones y en los actos de las generaciones futuras...» (Milà, O. C., ed. 1888, vol. IV, pàg. 43.)

8. El canvi no representà, en l'aspecte material, cap millora apreciable, car les aules s'arrengleraren a unes celles baixes de sostre, al llarg d'un rònec passadís. El pla d'estudis incloïa: Gramàtica, Doctrina Cristiana, Història de l'Antic i del Nou Testament, Ritus romans, Mitologia, Retòrica i Poètica, Matemàtiques, Autors clàssics llatins i castellans, Geografia i Història, Elements de Física i Química, Psicologia i Lògica, Ètica, Història Natural i Llengua Francesa i Anglesa.

MASRIERA: *Los buenos barceloneses*. Barcelona, ed. Poliglota, s. a. CARRERA PUJAL: *La Universidad, el Instituto, los Colegios y las Escuelas de Barcelona en los siglos XVIII y XIX*. Barcelona, Bosch, 1957.

9. Diguem abans d'acabar, i per a completar la significació del mestre, que si hem anotat el nom de Milà i Fontanals com a deixeble de Manuel Casamada, trobem en la llista alumnes destacats amb la nota de *sobresaliente* a la càtedra de Monlau, Josep Coll i Vehí i Josep Lluís Pons i Gallarza, que havien d'esdevenir-ne els successors. (*Distribución de Premios en la Universidad Literaria de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1841.)

Fou en aquesta avinentesa que sorgí per a l'ensenyament de la literatura un jove de vint-i-cinc anys; que ja s'havia fet remarcar pels seus estudis publicats a *El Vapor*, i del qual es pressentia l'esplèndid futur: Manuel Milà i Fontanals.

El seu prestigi resta comprovat pel fet que en iniciar-se el curs de 1845-1846, a l'església de Betlem, li fos encomanat el discurs inaugural. Ens interessa remarcar de seguida que Manuel Milà i Fontanals pertanyia ensems a la Facultat de Lletres i explicava Retòrica als cursos de batxillerat. Cal considerar-lo, doncs, com el tercer professor de la nostra matèria a l'Institut de Barcelona [10].

Per a comprendre aquesta dualitat recordarem la distribució dels estudis secundaris i superiors a partir de la llei Pidal de 1845. Constituïen els primers, els anomenats cinc cursos del batxillerat en Filosofia. Per a esdevenir *Llicenciat* en Filosofía, calia aprovar dos cursos de Llicenciatura en Lletres i dos més de la Llicenciatura en Ciències. Tinguem en compte que existia una certa llibertat en l'ordre d'aprovació de les matèries, i que, per altra banda, els locals acadèmics eren els mateixos. De fet, i d'una manera categòrica, l'Institut pertany a la Universitat fins al 1860, data en que pren definitiva vigència la llei de 9 de setembre de 1857, i reglament del 22 de maig de 1859, que ordenà el funcionament independent dels centres secundaris, amb direcció i administració diferents de les de la Universitat.

MILÀ I FONTANALS

Milà i Fontanals, que ja havia exercit l'ensenyament de tipus mitjà al Conservatori del Liceu, fou nomenat el 1.er de desembre de 1844,

«encargado de la enseñanza de Literatura e Historia, que era — diu Rubió i Ors —, en aquellas calendas, una de las asignaturas de tercer año de Filosofía. A ésa le llamaba Milá más adelante su *pequeña cátedra* [11].

Efectivament, els estudis de *Retòrica* eren plaçats al quart curs — no al tercer, com diu Rubió i Ors — de l'ensenyament secundari, que quedaven sempre lligats als estudis de llatí, que ja es feien als tres primers cursos i que continuaven al cinquè amb *Traducción de*

10. Aquests cursos eren anomenats indistintament *Instituto* o *Facultad de Filosofía*, fent-se constar gairebé sempre «agregado a la Universidad», el que provoca freqüents confusions amb els cursos superiors, marcadament universitaris. Sembla que d'aquests cinc cursos, el darrer tenia un caràcter mixt de pre-universitari. Veg. A DE LA TORRE: *Reseña histórica y descriptiva de la Universidad de Barcelona*, Barcelona, 1929, pàg. 37.

11. *Noticia de la vida y escritos de D. Manuel Milá y Fontanals*, Barcelona, 1887, pàg. 80.

clásicos. La *Literatura*, com a matèria històrica, passà a estudiar-se a la facultat a partir de les reformes de 1845 [12].

Fou, doncs, Manuel Milà i Fontanals el primer professor de Retòrica, amb nomenament oficial, del que havia d'ésser Institut de Barcelona. La fusió dels dos claustres és evident. Al *Catálogo de los señores profesores* que apareix publicat a les darreres pàgines del discurs inaugural del curs 1845-1846, es distribueixen així els ensenyaments: *Pablo Piferrer, sustituto de Latín, Retórica y Poética; Juan Cortada, sustituto de Mitología e Historia; Lic. D. Manuel Milà, sustituto de Perfección del Latín* [13] *y D. Antonio Bergnes, sustituto de Lengua Griega.*

Hem de reconèixer que la relació dels càrrecs que acabem de fer presenta dues matèries inequívocament d'ensenyament secundari, les de Piferrer i Cortada — o sigui del «batxillerat en Filosofia» — i dues pertanyents als cursos de la «Llicenciatura», els de Milà i Bergnes. No és menys evident, però, que el 1846 aprovaren l'examen per a esdevenir professors, entre altres, Piferrer, Milà, Llorens i Barba i Bergnes de les Casas, promoció on apareixen barrejats professors d'ambdós graus i ja hem vist com, per altra banda, i segons Rubió i Ors, Milà ensenyava el tercer any de Filosofia, és a dir, en ple ensenyament secundari. Aquesta dedicació ens la confirma l'estudi de les seves produccions didàctiques.

Recordi's que Milà no va assolir els graus de Llicenciat i de Doctor en Filosofia i Lletres fins al març de 1845, «indispensable este último para poder optar al de catedrático de dicha Facultad, y el de Regente de primera clase con destino a su sección de Letras» [14]. La seva ressonant funció universitària devia fer oblidar la més modesta de l'ensenyament secundari. El propi Rubió i Ors, en comentar l'aparició del *Compendio de arte poética*, aparegut el mateix any 1844, no s'explica la finalitat amb la qual l'obra fou composta:

> «¿Qué objeto se propuso Milá al escribir aquella obrita? Debo confesar que lo ignoro... Milá no podía adivinar en 1844, en que dio a los tórculos aquella obra, ni que al año siguiente se le encomendara la cátedra de Literatura, ni mucho menos que debiese algo más tarde... desempeñar una de las nuevas y más importantes enseñanzas, la de Literatura general y española..., y por lo tanto no para que tuviesen

12. GIL DE ZÁRATE: ob. cit., vol. II, pàgs. 38-39, 42-43.

13. «Por Real Orden de 16 de enero del año siguiente, el gobierno de S. M. dignábase confirmar aquel nombramiento (el de encargado) trocando aquel humilde título por el más honroso de substituto de la mencionada cátedra.» (RUBIÓ I ORS, ob. cit.)

14. RUBIÓ I ORS, ob. cit., p. 82.

sus discípulos un libro de texto que, por otra parte, hubiera resultado para dichas asignaturas deficiente» [15].

Aquesta producció «deficiente» per a un públic universitari havia estat concebuda, sens dubte, per als alumnes del batxillerat, als quals continua fidel, encara, en 1849, quan redacta el seu *Manual,* les proporcions del qual li fan donar, humorísticament, en una lletra dirigida a Rubió i Ors, el nom de *digital de Estética* [16], obra d'ambició modesta, de 56 pàgines, confessadament influïda per Cousin, i que Milà superà més tard amb el seu monumental tractat d'*Estètica* [17], aquest sí resoltament orientat als estudiants de la Universitat [18].

Tenim, encara, una altra dada que ens confirma que Milà era professor a l'Institut. És una lletra de Pau Piferrer, datada el 6 d'octubre de 1845, dirigida a Manuel de Bofarull, on li parla dels seus desigs d'esdevenir professor de l'Institut de Barcelona:

> «De todos modos te suplico te informes de lo que puedas saber sobre el particular, partiendo del principio de que antes enseñarás esta carta a Manuel Milá, quien te dirá si las dos cátedras, la de Retórica y Poética y la de Literatura son distintas de la única que ahora parece comprende entrambas materias y él desempeña, y si la que él obtiene es la comprendida en el plan con el nombre de Literatura o cual, es decir, que no des el más mínimo paso sin quedar acorde con él acerca de cuales son las clases sobre que puedo concebir algún deseo» [19].

El prestigi de què gaudia, com hem vist, Milà i Fontanals, fa que depengui pràcticament d'ell la distribució de les matèries en l'ensenyament secundari. Sabem també — ho veurem de seguida — que el programa que presentà Piferrer a les oposicions de l'Institut és calcat del *Compendio del Arte Poética,* el que confirma que estava

15. RUBIÓ I ORS, id., p. 94.

16. RUBIÓ I LLUCH: *Don Manuel Milá y Fontanals,* B) I.

17. Efectivament, Milà en aquest llibre enfoca la matèria en la doble direcció de tractat de retòrica i d'història de la literatura tal com ve precisat en els plans d'estudis universitaris. (Veg. GIL DE ZÁRATE, ob. cit., vol. III, pàgs. 118-119.)

18. Els dos plans de la didàctica de Milà resten perfectament estructurats en el projecte d'*Obres Completes* formulat per Josep Roig i Roqué, al qual figuren, en el primer volum *(Tratados elementales de Literatura),* a més del *Compendio,* que ja hem esmentat, els opuscles *Manual de Retórica y Poética, Manual de Estética, Manual de Declamación y Principios de Literatura Española.* Com és sabut, aquests tres darrers no apareixen a l'edició de *Obras Completas*; quant al *Compendio,* apareixia com a apèndix de la *Estética y Teoría Literaria* que, encertadament, figura en el projecte que comentem, a part dels *manuals* que tan reveladors són d'una vocació per la didàctica de tipus mitjà en la vida professoral d'En Milà.

19. A. PAR: *Contribució a l'epistolari de Pau Piferrer,* «Butlleti de l'Acadèmia de Bones Lletres», 1936-1939, pàg. 199.

destinat als alumnes de batxillerat, fins a l'extrem que Piferrer també va adoptar-lo com a llibre de text a l'Institut. I, finalment, hem de suposar que, des de la mort de Piferrer (1848) al nomenament de Josep Lluís Pons i Gallarza (1857), Milà tornà a prendre la responsabilitat de la seva «pequeña cátedra», a la qual havia dotat d'un primer llibre de text, admirable i exemplar, redactat quan tenia vint-i-sis anys.

Per a valorar-ne la importància ens cal recordar, en primer terme, el que representa com a reacció contra el famós *Arte de hablar en prosa y en verso* de Hermosilla, el qual, com reporta Rubió i Ors,

> «como texto único impuesto por Real Orden (19 de diciembre de 1825) ejerció tiránico dominio y perniciosísimo influjo en la juventud escolar que precedió a la nuestra, por el exagerado rigorismo de sus preceptos» [20].

El *Compendio* mereix una atenció especial. És un opuscle de 138 pàgines, molt pulcre d'impressió, i sorprenent com a doctrina. Està concebut en forma de diàleg escolar, però cada matèria és objecte d'ampliacions discretíssimes basades en les posicions estètiques més modernes en aquell moment. Així, per exemple, quan diu:

> «La poesía ha roto últimamente los estrechos valles que limitaban su carrera y recorriendo el campo de la historia se ha encontrado con nuevos manantiales y maravillosos espectáculos.»

I afegeix, ara, a guia de comentari en lletra menor:

> «El ciego coplero que rodeado de crédulos labradores refiere pavorosas historias; el viejo menestral que al divisar las torres de su señor feudal siente renacer en el pecho los fuegos de la juventud; el trovador airosamente vestido que, acompañándose con la bandurria provenzal o con el arpa adornada de la cigarra de oro, encantaba cercanías de Languedoc o del Llobregat, con los más dulces acentos de la dulcísima habla lemosina; el gondolero que al cruzar su batel anchos canales plateados por la luna suspiraba suaves querellas; la hurí de oriente que durante una noche serena recorría cantando vergeles de naranjos; el americano Sachem que al pie de una cascada recordaba los cantares de su infancia; la maga del norte que con silvestres sagas conmovía los gigantescos altares de piedra... todos estos cantores han aparecido en el presente siglo y unido sus acentos a los sublimes versos del padre Homero.»

El mateix sentit eclèctic trobem en l'estudi del teatre, on contraposa el clàssic que Milà anomena «regular» o «arreglado» i el teatre

20. Ob. cit., pàg. 118. *Sobre el Compendio*, veg. pàgs. 93 i ss.

deslliurat de regles que coneix amb el nom de «drama contemporáneo».

Però sorprèn, encara més, al *Compendio,* la tria dels exemples; l'allusió a fets científics recents, com les investigacions de Raynouard; l'amplitud de concepte amb què tracta de textos de literatura europea medieval, com el *Poema de Flamenca* o el *Roman de Fierabràs,* que dóna en fragments acompanyats de traducció; com presenta també poemes aleshores desconeguts (i dels quals posseïa manuscrit) de Manuel de Cabanyes o un text d'«un romance catalán verdaderamente embelesador» (es tracta de *La Dama d'Aragó*), comentant el qual, el futur collector del *Romancerillo,* escriu profèticament:

> «Alguno habrá sin duda que extrañe que demos aquí cabida a una poesía de tal naturaleza; le contestaremos que aun esperamos o, por mejor decir, tememos ver el día en que la moda que todo lo invade y todo lo devora se apodere también de la inocente poesía de nuestros abuelos.»

La personalitat de Milà s'orientà, com era de preveure, vers els estudis superiors. La mateixa autoritat de què gaudia en els medis intellectuals de Barcelona fou ràpidament confirmada a Madrid, en les ressonants oposicions a càtedra de 1847, que feren pronunciar a un dels jutges la inefable frase: «No creíamos que se supiera tanto en provincias».

El nostre estimadíssim i malaguanyat company Jaume Vicens i Vives assenyalà, amb la seva contundència sintetitzadora, la funció decisiva d'aquella promoció universitària de 1847 — Bergnes, Milà, Llorens i Barba, Rubió i Ors — que liquidà el període del romanticisme eixelebrat, donant-li una seguretat científica i un pensament filosòfic que amb Martí d'Elxalà s'insereix a la valoració herderiana del *Volkgeist;* i que, en contacte amb Balmes, iniciava el retrobament de la nostra tradició religiosa.

Vicens remarca la presència d'aquesta «branca *junior* de la generació romàntica, manifestada especialment pel repudi que féu de les extravagàncies anteriors Manuel Milà i Fontanals» [21].

A aquesta branca «junior» afegeix un nom, el de Pau Piferrer, que ens interessa extraordinàriament, car Piferrer és el primer catedràtic, amb títol oficial i específic de l'Institut de Segon Ensenyament de Barcelona.

21. «Tothom admet, afegeix, que la causa d'aquesta virada fou el retorn de Roma de Pau Milà i Fontanals, vuit anys més gran que el seu germà Manuel. Pau havia viscut a Itàlia amb els pintors catòlics alemanys.» *Industrials i polítics del segle XIX,* pàgs. 195-196.

PAU PIFERRER

La personalitat de Pau Piferrer ha estat sempre voltada d'una aurèola de simpatia i d'interès. El to malaltís de la seva curta existència; la seva sensibilitat, i la copiosa producció que ens ha deixat han estat objecte d'estudis parcials [22], així com el seu epistolari, tan ric i suggestiu [23]. Una recent tesi doctoral, encara inèdita, de Ramon Carnicer, ens dóna, però, la primera visió de conjunt, afegint dades noves a les ja conegudes [24], tant en l'aspecte literari [25] com en el de la seva funció docent.

Piferrer començà la seva carrera de publicista a *El Vapor*, que inserí al llarg dels seus números de gener de 1837 la llegenda titulada *El castillo de Monsoliu*; en 1838 publicà articles de crítica a *El Guardia Nacional*. El 1839 apareix el primer volum dels *Recuerdos y bellezas de España*, llibre que produí un impacte extraordinari pel que fa referència a la presa de consciència del nostre país, i que, sens dubte, influí damunt l'obra de Bécquer *Historia de los templos de España*, la introducció de la qual és calcada dels capítols inicials de Piferrer, com he pogut demostrar en un altre treball [26].

22. Sobre Piferrer, ELÍAS DE MOLINS: *Diccionario biográfico...*, vol. II; MILÁ: O. C., vol. IV; RUBIÓ I ORS: *Piferrer considerado desde el punto de vista de la intención artística*, Barcelona, 1898, SARDÀ: *Piferrer (necrologia)*, Barcelona, 1884. CORTEJÓN: *Piferrer considerado como literato y poeta*, Barcelona, 1898. AZORÍN: *Piferrer y los clásicos*, «Los valores literarios», O. C., vol. XI, Madrid, 1921.

23. NICOLAU D'OLWER: *Epistolari d'En Milà i Fontanals*, «Biblioteca Filològica», t. I, 1922. ARTIGAS: *El epistolario de Pablo Piferrer*, «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras», Barcelona, 1930; FONS I MARQUÈS: *Correspondència de Pau Piferrer i Tomàs Aguiló*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana», Palma de Mallorca, 1933; PAR (ALFONS): *Contribució a l'epistolari de Pau Piferrer i Fàbregas*, «Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres», Barcelona, 1933-1936.

24. *Pablo Piferrer. Biografía y estudio crítico.* 498 folis mecanografiats. Dec la seva consulta a la gentilesa de Martí de Riquer.

25. Pau Piferrer i Fàbregas va néixer a Barcelona l'11 de desembre de 1818, d'una família modesta, arrelada a Vilassar de Mar. Passats els estudis primaris, dels quals no en resta documentació, cursà francès a les escoles de la *Real Junta de Comercio de Cataluña*, i dibuix a la *Escuela Gratuita de Nobles Artes* que patrocinava la mateixa entitat. Es matriculà també de matemàtiques a l'Acadèmia de Ciències i de Filosofia al Col·legi que els benedictins tenien a Sant Pau del Camp. No és fins al 1845 — ja nomenat, com hem vist, professor substitut de Retòrica — que assoleix el grau de batxiller en Filosofia. Mentrestant, i aprofitant la restauració de la Universitat en 1845, Piferrer cursà estudis de jurisprudència. Malgrat el desori d'aquella organització pedagògica, els expedients acrediten en Piferrer un alumne brillant i aprofitat, més meritori pels tempestuosos períodes que la política de la ciutat travessava.

26. BÉCQUER: *Obras*. «Clásicos Vergara». En curs de publicació. Seria interessant un paral·lel entre aquestes dues figures, ambdues malaltes, de mort prematura (Piferrer als trenta anys; Bécquer als trenta-sis), i lligades pel mateix culte vers l'espiritualisme

De les dades que ens facilita l'excellent tesis doctoral, ja alludida, recollim les que afecten al període que va de 1839 a 1843, en el qual Piferrer actua com a professor privat al Collegi que regentava don Francesc Casal (amb el títol poc escaient de «catedrático de Retórica i Poética» i també de professor d'Història d'Espanya) i al ja esmentat «Instituto Barcelonés», aleshores el centre pedagògic de més prestigi a Barcelona, que dirigia, com ja hem dit, el professor de Lògica Ramon Martí d'Eixalà [27].

Vegem ara el camí que feia la seva actuació com a docent, dintre de l'ensenyament oficial. Ja hem vist que, en el catàleg de professors

germànic. El solc de Piferrer en l'obra de Bécquer és evident. Vegem-ne la comprovació:

PIFERRER

«Nosotros pediremos a las crónicas y a los archivos la memoria de aquellos tiempos y la pintura de las costumbres perdidas; y con celo y diligencia grandes expondremos la poesía de las que subsisten allí en donde se conserva la afición y respeto a los usos con que nuestros *antepasados celebraron los misterios* de la religión y las fiestas tradicionales.»

«Los anticuarios del país no han hecho más que caminar por la senda ya trazada por aquel escritor ilustre» (Jovellanos).

«El filosofismo y las guerras intestinas han menoscabado la sencillez y amor a la tradición.»

«La palabra destructora de los filósofos del siglo XVIII y la revolución han pasado como un soplo de muerte sobre nuestros monumentos... Firmes en la obra comenzada, nosotros abogamos por las creencias, respetamos las buenas costumbres y pedimos a las tradiciones su poesía. Y en ella no hacemos más que lo que nos dictan nuestras creencias mismas...»

(Cataluña. Introducción)

BECQUER

«Registraremos los archivos y al consultar los gloriosos anales de nuestra historia, nos remontaremos de fecha en fecha, hasta descubrir las fuentes de la filosofía y del saber en el silencio de los claustros y, en el origen de éstos, el arco de triunfo que elevó a cada una de sus victorias la Reconquista.» «La tradición religiosa es el eje diamantino sobre el que gira nuestro pasado.»

«Los hombres de reputación mejor adquirida entre nuestros *arqueólogos han* tomado sobre sus hombros, no sin contar antes con el apoyo de la Iglesia y de la opinión pública, la colosal empresa de armar el esqueleto de esa era portentosa que, herida de muerte por la duda, acabó con el último siglo.

Acaso cuando ya reunidos sus fragmentos pongamos en pie el coloso de las creencias, sus gigantes proporciones humillen y confundan la raquítica Babel de la impiedad.»

Historia de los templos de España

27. Mentrestant s'ha obert ja fama com a crític teatral al *Diario de Barcelona*, i com a redactor dels *Recuerdos*. El 24 de febrer de 1844, Pau Piferrer és elegit membre resident de la nostra *Reial Acadèmia de Bones Lletres*, en la qual ja collaborava i a la qual, després d'elegit, distingí amb l'assistència i esforç.

També és d'aquest any el nomenament de «sub-bibliotecario segundo» de la biblioteca de Sant Joan, que, com se sap, aplegava, des de 1840, els fons bibliogràfics dels convents destruïts quant la crema de 1835. El títol de «sub-bibliotecario primero» fou atribuït a En Roca i Cornet. Piferrer quedà molt lligat pels horaris del càrrec, obtenint, a canvi, estatge gratuït al local de la biblioteca, cosa que li procurà més tard nombrosos *maldecaps*. *Mentrestant* continuava la seva tasca periodística al *Diario* i a *La Verdad*, la publicació per *entregas* dels *Recuerdos* i del periòdic *El Genio* — on collaborà Coll i Vehí — esgotant visiblement la seva naturalesa prou malmesa per la malaltia que el dugué, en plena joventut, al sepulcre.

imprès amb el discurs inaugural del curs 1845-1846 figura Piferrer com «substituto de Latín, Retórica y Poética». A l'índex del *Diccionario* de Madoz corresponent al 1846, figura també amb el mateix càrrec.

Aquests nomenaments foren deguts a designació directa, per bé que el *Diario de Barcelona* aplaudeix

> «el tino y acierto con que el M. I. Sr. Jefe Superior Político de esta provincia ha procedido al nombramiento de substituto para las clases de catedráticos de esta Universidad» [28].

En constituir-se, d'acord amb la llei Pidal, l'Institut Provincial de Segona Ensenyança de Barcelona, Piferrer passa a explicar-hi una matèria que tenia oficialment dos títols: «Traducción de clàsicos» y «Retórica y Poética». D'acord amb la citada llei, els professors es dividien en «Regentes» i «Catedráticos». Els primers eren professors habilitats per a l'ensenyament, i es dividien en Regents de primera (quan posseïen el títol de Doctor) i de segona, quan no el posseïen. El títol de Regent s'obtenia per mitjà d'uns exercicis a la Universitat. El de catedràtic, per oposició a Madrid, excepte quan la càtedra pertanyia als primers quatre cursos del batxillerat, que podien fer-se a les capitals de districte universitari.

Per a obtenir el títol de «Regente», doncs, va haver de realitzar Piferrer els exercicis corresponents i de presentar un ampli programa de la matèria, redactat en cinc folis, que es conserva a l'Arxiu de la nostra Universitat. Actuaren com a «comisión de censura», don Juan de Zafont, don Manuel Buch i don Manuel Milà i Fontanals. Piferrer fou, aleshores, l'únic opositor i la tramesa de la documentació anà acompanyada d'un informe reservat del Rector de la Universitat, on es fa constar la seva bona conducta moral «y me prometo — diu — que desempeñará perfectamente la Cátedra, si S. M. se digna agraciarle con ella» [29].

La nova situació oficial de Piferrer era incompatible amb l'ensenyament privat a l'«Instituto Barcelonés» (que, per imperatiu de la llei, passà a anomenar-se «Colegio Barcelonés»). Fou aleshores que proposà com a substitut a en Mañé i Flaquer que, segons reporta Joan Maragall [30], s'espantà davant d'una tasca per a la qual no tenia aleshores coneixements ni experiència, demanant ajuda al seu amic Coll i Vehí, que li va recomanar, per a preparar la lliçó de l'endemà, la «Filosofía de la Elocuencia» de Capmany, obrint-li així

28. CARNICER, fols. 145-146.
29. CORTEJÓN, *Piferrer considerado como literato y poeta*. Barcelona, 1898.
30. *Biografia de Joan Mañé i Flaquer*, Barcelona, 1912.

un camí important en la docència, ja que, poc després, Mañé i Flaquer esdevenia director de la Institució, substituint al P. Salvador Mestres, que produí una escisió en el ja citat «Colegio», donant lloc a una altra institució pedagògica anomenada «San Jorge» que aplegà els noms de Manuel i Pau Milà, Joan Francesc Carbó i el propi Piferrer, que hem d'entendre que explicava una matèria diferent a la que regentava a l'Institut.

El programa de Retòrica presentat per Pau Piferrer, basat explícitament — com ja hem dit — en el *Compendio de Arte Poética* d'En Milà i Fontanals, que Piferrer judica «breve por el volumen, largo por la doctrina, rico de observación y de ciencia», proposant el llibre com a text a més a més de la seva antologia titulada «Clásicos españoles» de què parlarem més endavant. El tribunal o «comisión de censura» proposà a Piferrer com a «Regente» el 24 de setembre de 1846 [31]; però de l'esforç realitzat — afegit a les seves tasques editorials i periodístiques — en sortí seriosament afectada la seva salut. Tot l'any 47 temptà Piferrer de refer-se, davant el panorama de les oposicions a la seva càtedra, un cop fracassada la seva gestió (realitzada a Madrid el mes de setembre de 1847) per a obtenir-la d'acord amb l'article 102 de la llei Pidal «por circunstancias particulares extraordinarias... podrá el gobierno concederle una cátedra... sin sujetarle a concurso».

L'estructuració de la docència oficial de la llei Pidal feia molt difícil — aleshores com ara — aquest camí, i exigí que per a obtenir la càtedra, Piferrer realitzés encara unes oposicions, car la matèria que explicava, corresponia a la categoria de catedràtic, per tal com estava situada al cinquè curs de Filosofia. De les dades que aplega Carnicer sembla deduir-se que Piferrer obtingué opositar de Barcelona estant. Sabem, però, per Rubió i Ors, que Piferrer va ser a Madrid el 1848, on conegué Antonio de Trueba, el que ens dóna una confirmació d'aquest viatge. Al tribunal hi figurava Roca i Cornet [32]. Piferrer presentà un treball titulat *Vicisitudes de la literatura española* [33], obtenint finalment el somniat nomenament de catedràtic de Retòrica de l'Institut de Barcelona, aprovant els darrers exercicis «nemine discrepante» el 2 de febrer de 1848.

Amb l'obtenció de la càtedra entrem al tercer període de la vida

31. CARNICER, fol. 157.

32. *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y de la literatura catalanas*, Barcelona, 1877; id., *Noticia de la vida y escritos de D. J. Roca y Cornet*. Barcelona, 1876, pàg. 15. A l'article de Trueba que es cita («La Ilustración Española y Americana», del 22 de novembre de 1875) no hi ha, però, cap referència a Piferrer.

33. Reproduït a *Colección de artículos escogidos* (1854).

docent de Piferrer. El 20 de maig de 1848, el seu bon amic Llanza li tramet, des de Madrid, el títol administratiu de catedràtic, que, amb maquiavelismes innocents, intentà de fer compatible amb la seva funció i habitació com a bibliotecari de Sant Joan, ara en lluita oberta amb En Roca i Cornet, que s'apoderà de les claus i desnonà Piferrer, que va haver de cercar nou domicili [34].

Malauradament, per pocs mesos. La malaltia que patia havia agreujat els seus estralls. El 25 de juliol, Pau Piferrer moria joveníssim, als trenta anys de la seva vida fecunda i turmentada. L'Acadèmia de Bones Lletres li dedicà una sessió necrològica, en la qual Manuel de Bofarull llegí el treball que havia presentat al concurs per a la càtedra,

> «llorando — diu el Brusi — la pérdida de un joven talento, en cuya producción original, llena de fuego, de tino y de erudición profunda, brillaban aquel estilo peculiar suyo, aquel lenguaje castizo y severo, constante y enérgico» [35].

Ens és difícil de jutjar la personalitat de Pau Piferrer com a professor. Els informes oficials adduïts per Carnicer són sempre favorables, però alludeixen sovint a les malalties que li feien difícil la càrrega docent, essent així que les classes eren molt nombroses i la matrícula molt densa [36].

El 28 d'abril de 1846 escrivia al seu amic Petit:

> «Mi salud sigue así así; pero la debilidad de pulmón es mucha, y cuando me canso explicando en las dos cátedras que tengo, ni me queda voz para hablar ni el dolor y tirantez me da sosiego» [37].

Durant el darrer període es va fer substituir pel seu fidel amic Mañé i Flaquer, esdevingut regent de la càtedra de Retòrica en 1847, el qual va haver de blasmar els deixebles per la poca caritat amb què es produïen davant del seu professor, realment esgotat per la malaltia terrible, malgrat que altres textos, com hem vist, semblen demostrar un suau afecte per part dels alumnes [38].

34. CARNICER, fols. 193 i ss.
35. Loc. cit.
36. El Rector de la Universitat informava en 1846: «Sus discípulos le aprecian porque efectivamente es un sujeto apreciable por su conducta, por su moralidad y por todas sus circunstancias. Sólo hay que lamentar que tal vez su demasiado estudio le ha desmejorado la salud, no obstante cuya falta no deja de asistir a su cátedra, a menos que algún día le sea completamente imposible. Es sujeto que hará honor a la Universidad, si Dios le conserva la vida y salud como es de esperar...» fol. 158)
37. ELÍAS DE MOLINS, *Diccionario*, II, 338.
38. CARNICER, loc. cit.

Com a docent, de l'Institut de Barcelona, Piferrer va publicar, ja abans de les oposicions, i perquè li servissin de mèrit, una antologia sota el títol de «Clásicos españoles» [39], que fou aprovada pel Ministeri com a llibre de text. Es tracta de fragments de prosa castellana triats sota la influència confessada de Capmany.

En el seu aspecte històric, Piferrer divideix la literatura castellana en set períodes, procedint a la caracterització crítica de tots ells, dintre dels criteris vigents de l'època: és a dir, reconeixent les valors supremes al classicisme i atacant les formes barroques de l'expressió literària del sis-cents [40].

El que interessa, però, d'aquest llibre de text de Pau Piferrer és la intenció didàctica: la lectura és la base de l'estil, ens diu:

> «Para un buen número de alumnos la práctica sin la lectura es imposible, y sin el análisis la lectura pierde gran parte de su provecho.»

Un estudi més acurat de les *observacions* de Piferrer ens permetrà d'assenyalar alguns aspectes de la seva posició crítica, no estudiada com caldria, ja que Rubió i Ors en el seu treball *Piferrer considerado desde el punto de vista de la intención artística* [41] s'ocupà sobretot dels judicis sobre arquitectura i sobre música. Per altra banda ja Carnicer, tot remarcant que ni la tria dels textos és exactament la de Capmany, ni els judicis li són totalment deguts (per bé que hi trobi flagrants influències) [42], assenyala que la perspicàcia crítica de Piferrer havia ja estat notada per Menéndez i Pelayo [43], el P. Blanco García [44] i sobretot per Azorín [45].

L'INSTITUT ESDEVÉ INDEPENDENT
ELOGI DE JOAN CORTADA

Ja hem dit que, des de la mort de Pau Piferrer (1848) fins al nomenament de Josep Lluís Pons i Gallarza (1857) fou Milà el veritable catedràtic de Retòrica de l'Institut. És possible que alguns profes-

39. Barcelona. Imprenta de Tomás Gorchs, 1846.
40. CARNICER (fol. 311) nota, que «es chocante que su medievalismo arqueológico le permita pasar tan de ligero sobre lo que en lo literario coincide con lo gótico y romántico». L'aproximació d'ambdues estètiques, però, no era aleshores establerta.
41. Barcelona, imp. Jepús, 1898.
42. Fol. 317.
43. *Estudios de Crítica Literaria*, vol. V, pàg. 260.
44. *La literatura española en el siglo XIX*, vol. I, págs. 432-434.
45. *Los valores literarios*, O. C. vol. XI, 1921, pàgs. 179-184.

sors de matèries similars, com Josep Ortega o Simeó Tuyet, professors de «Latín y Castellano» s'encarreguessin de les explicacions. També és molt possible que servís la càtedra En Joan Mañé i Flaquer, que ja subsistituí a Piferrer, com hem vist [46].

Com ja hem indicat, fou en arribar el 1857 que una reforma del Pla d'Estudis separà els ensenyaments secundaris dels superiors o universitaris, donant lloc a la naixença de l'Institut com a entitat independent [47]. Fou el seu primer director Joan Cortada i Sala, que fou substituït, al cap de poc temps, pel catedràtic de Geografia i Història el prevere Josep Martí i Pradell. És interessant de donar una ullada al primer claustre independent de l'Institut de Barcelona per a retenir-ne els noms de Josep Lluís Pons i Gallarza, al front de la càtedra de Retòrica i Poètica; el de l'Elies Rogent, professor de Topografia, i la de Joan Cortada, catedràtic de Geografia i Història.

La personalitat de Joan Cortada creix als ulls dels historiadors que, com Josep Miracle [48], reconeixen la seva importància, no tan sols per la repercussió de la seva minsa obra poètica catalana (recordem el ressò obtingut per la seva traducció de *La noia fugitiva*, de Tomàs Grossi), sinó per la seva incorporació als problemes específics de la nostra cultura, remarcant amb el relleu degut els temes de la història de Catalunya als seus manuals d'història d'Espanya; contribuint eficaçment a la restauració dels Jocs Florals, precisament a través de l'Acadèmia de Bones Lletres; establint al llarg dels seus excel-

46. Segons reporta Elias de Molins, fou «catedrático en propiedad de latín y castellano del Instituto agregado a esta Universidad, cuya cátedra sirvió en calidad de tal desde el día 13 de septiembre de 1850 en que se le dio posesión hasta que por Real Orden de 18 de abril de 1851 le fue remitida por S. M. la renuncia que hizo a causa del estado delicado de salud». Mañé, no cal dir-ho, no fou mai catedràtic titular de l'Institut de Barcelona.

47. Sorprèn de saber que l'any 1857 l'Institut tenia ja un miler d'alumnes, per bé que el director en la memòria anual corresponent confessi que «los alumnos no son aplicados y los esfuerzos de los profesores son inútiles». Repassant la llista dels matriculats, trobem que ja podem encapçalar la nòmina de les personalitats ja destacades en aquelles aules, i així anotem com a guanyador del Premi de Geografia el qui havia d'ésser més tard el filòleg i catedràtic Josep Balari i Jovany.

Els problemes d'instal·lació continuen essent angoixosos: «el Instituto vive como huésped en una reunión de celdas forzadas a representar el papel de aulas, y en un angosto corredor que los catedráticos y alumnos convierten, con la sombra de sus cuerpos, en lóbrego pasillo». Fou l'illustre Joan Cortada, esdevingut director en 1860, qui, en el discurs inaugural del curs, reclamà de la ciutat i dels poders públics un edifici adequat a les necessitats de Barcelona, obtenint millores, de manera que «hoy pueden visitarse las aulas y dependencias del Instituto sin que se suban los colores al rostro de los catedráticos», inaugurant-se els laboratoris i el Museu d'Història Natural, i obtenint finalment el trasllat d'algunes càtedres a l'edifici universitari del carrer de Corts.

48. *La restauració dels Jocs Florals*, Barcelona, 1860, veg. especialment pàgines 97-99, 106-107, 129-135, 238-239. Sobre Joan Cortada, RUBIÓ I ORS, *Breve reseña...*, pàgs. 165 i ss.

lents articles en llengua castellana, aplegats sota el títol *Cataluña y los catalanes* (1860), una doctrina aleshores revolucionària ; i aconseguint ser un dels guies espirituals del país, a través de les seves collaboracions al *Diario de Barcelona,* on féu popular els seus pseudònims *Aben-Abulema* i *Benjamín* [49], amb els quals comentava la política estrangera o els costums locals [50].

Cortada, que serví — com hem dit — eficaçment el redreçament cultural de Catalunya, no sols escriví sempre en castellà, sinó que reclamava per als catalans el reconeixement de l'ús immillorable que feien de la llengua de Castella [51].

Tota aquesta complexa personalitat queda lligada, doncs, a l'Institut de Barcelona, on Cortada fou un excellent mestre, algunes de les classes del qual — era famosa la de la Guerra de la Independència — omplien les aules d'alumnes i de curiosos.

Assenyalem, encara, per a justificar la inclusió de Cortada en aquesta galeria de mestres literaris, l'opuscle *Compendio dialogístico de los principios de Retórica para uso de las Escuelas,* publicat a Barcelona el 1838, i que bé podríem considerar com un precedent remot dels *Compendio* de Milà i dels *Diálogos literarios* de Josep Coll i Vehí.

JOSEP LLUÍS PONS I GALLARZA

La figura del cinquè catedràtic de Retòrica del nostre Institut, En Josep Lluís Pons i Gallarza [52] és molt considerable, tenint en compte que, per bé que la seva funció acadèmica no fou, entre nosaltres, molt extensa, romangué perfectament lligat al moviment literari de Catalunya. Mestre en Gai Saber des de 1867, president del

49. Veg. *Artículos escogidos entre los publicados del año 1858 al 1868 con los pseudónimos Aben-Abulema y Benjamín, coleccionados y con una biografía del autor por Juan Sardá,* Barcelona, «Biblioteca Clásica Española», 1890.

50. «Cortada era un discreteador más que un satírico. Cortada no podía ser un Larra porque Cortada era un optimista sin hiel.» (Sardà, pròleg.)

51. Pàg. 57 : «Es un verdadero milagro — diu — que los catalanes escriban o hablen correctamente en castellano ; y no obstante, sin recorrer siglos pasados en donde hallaríamos grandes modelos, en el nuestro no nos sería difícil encontrar varones que también en esto han adquirido con buen título honrosa fama.» *Cataluña y los catalanes,* Sant Gervasi, 1880, pàg. 57.

52. Josep Lluís Pons i Gallarza, nascut a Sant Andreu de Palomar, el 1823, estudià filosofia i jurisprudència a la Universitat de Barcelona. Fou catedràtic de l'Institut de Barcelona des de la mort de Pau Piferrer (1848) fins al 17 de maig de 1861, data en la qual en virtut d'una permuta va obtenir la càtedra de Palma de Mallorca, on dugué a terme una tasca cultural d'importància, afegint als esforços mallorquins de Jeroni Rosselló i Marian Aguiló els seus entusiasmes per a la restauració dels Jocs Florals, i donant la seva embranzida a institucions com l'Ateneu de Palma, o publicacions com la *Revista* i el *Museo Balear.* MIGUEL DE LOS SANTOS OLIVER : *La literatura en Mallorca,* Palma de Mallorca, 1903, pàgs. 95-100.

Consistori dels Jocs Florals en 1870 i 1878, Felibre Majorau, fou també acadèmic de la Reial de Bones Lletres.

L'obra poètica de Pons i Gallarza no és pas mancada d'interès [53]. I no pas pel culte als gèneres més habituals en la poesia floralesca dels primers temps, especialment la balada de tipus històric, sinó precisament pels inicis d'una valoració de la naturalesa en el grup de petits poemes aplegats en l'edició de les seves *Poesies* sota el títol de *Poncelles*, que tot i ésser datades el 1859 fan preveure el que serà la poesia naturalista de Mallorca en acabar el segle.

La importància d'aquesta constatació ens la dóna Pons i Gallarza en el *Discurs* de Mantenedor dels Jocs Florals de 1870 en demanar un canvi en les fonts poètiques dels catalans.

> «Quan era més tendre (compara la poesia catalana a un infant) li contàvem los fets de la vellura y les històries dels passats... Prou n'hi hem dit de llanses y castells, de barres y d'almogávers...» «Els nous poetes deuen servar y mantindre no sols la llengua sino'l giny dels pensaments, usos y costums tan consemblants d'aquests pobles o, com solem dir a la pagesia, *l'agre del terrer*»[54].

És en aquest sentit que ha estat remarcada la personalitat poètica de Pons i Gallarza, que, amb un to virgilià, va cantar *Els taronges de Sòller* i amb *L'olivera de Mallorca* establí un precedent evident d'*El Pi de Formentor* [55].

Com a docent de l'Institut de Segon Ensenyament, Pons i Gallarza ens ha deixat dos llibres didàctics molt discrets: una *Introducción al estudio de los autores clásicos latinos y castellanos* (Barcelona, 1857) que, en l'aspecte històric, tempta una classificació estilística dels escriptors castellans en sis períodes, basant-se en els regnats més característics, i oferint hipòtesis notables, com l'atribució del *Lazarillo* a Juan de Ortega (tesi a la qual torna avui Marcel Bataillon). Pel demés, actua d'acord amb les idees del seu temps, per exemple en la incomprensió de la poesia barroca.

No fou, doncs, Pons i Gallarza un pedagog original. Sabem que les seves explicacions a la càtedra s'ajustaven a les idees de Coll i Vehí, el seu futur successor a la càtedra de Barcelona, com consta en el llibre *Estudio de autores clásicos, segundo curso, esplicaciones dadas en el curso académico 1856 a 1857 sobre dicha asignatura por D. José Luis Pons y Gallarza, Licenciado en Filosofía y Jurispru-*

53. *Poesies*, Palma, Impremta de J. Tous, 1892, 158 pàgs.
54. Ed. citada, pàgs. 128-129
55. Ruiz Calonje: *Història de la literatura catalana*, Ed. Teide, pàg. 416.

dencia y catedrático de la misma, publicados por sus discípulos (Barcelona, 1857), on llegim

> «Como en el curso de esta obra se repite algunas veces la palabra autor, debe advertirse que el texto de esta clase es el libro titulado *Elementos de Literatura de D. José Coll y Vehí.*»

Es tracta del que acabava de publicar a Madrid el 1856.

JOSEP COLL I VEHÍ

Josep Coll i Vehí, sisè catedràtic del nostre Institut, va néixer a Torrent, província de Girona, el 1.er d'agost de 1823 i passà a Palamós els anys de la infància [56]. Les arrels gironines de la seva existència són sovint presents en la seva obra. Els seus *Diálogos Literarios* es situen a una contrada que resta definida amb el Pirineu, Figueres i Besalú, al Nord; Torroella i Palafrugell a l'Est i el Montseny i Rocacorba a l'Oest. El paisatge de l'Empordà amb alzines sureres sota el buf de la tramuntana, hi és poèticament descrit [57]. Probablement, els *Diálogos* són escrits a La Bisbal, des d'on escrivia, durant la llarga malaltia de la seva muller, en 1873, al seu amic Milà i Fontanals [58]. Finalment, morí a Girona en 1876 [59].

Coll i Vehí, en arribar a l'adolescència es traslladà a Barcelona, on, en 1840, trobem el seu nom al peu d'algunes «charadas» publicades a *El Guardia Nacional* i a *El Constitucional,* i estudià a la nostra Universitat Lletres i Jurisprudència, sense abandonar la seva actuació periodística que ens dóna l'aspecte polèmic de la seva personalitat. Les col·laboracions de Josep Coll i Vehí a *El Genio,* setmanari de literatura que veié la llum a Barcelona des d'octubre de 1844 al

56. QUEROL GAVALDÀ: *La escuela estética catalana contemporánea,* Madrid, C.S.I.C., pàg. 191. Per què el *Diccionari* d'Elias de Molins silencia el nom de Coll i Vehí?

57. *Diálogos Literarios,* especialment el I.

58. NICOLAU D'OLWER: *Epistolari d'En Milà i Fontanals.* Barcelona, 1922.

59. Sembla que es refereix a Sant Pere Pescador l'allusió al lloc on reposava, des de feia deu anys, en redactar-se l'obra, el seu pare (Diàleg I), al qual semblen dedicats els versos senzills de la seva balada *Les fires de Sant Tomàs,* una de les seves poques produccions en llengua catalana, publicada a l'*Anuari Català* de 1875, pàgs. 239-44.

Nostres joyes ell rebia
com un vell llagrimejant
si tu hi fossis, filla meva,
¡oh, com t'hauria estimat!

Mes abans que tu vinguesses
a n'aquest món desditxat
esta matexa diada,
tal dia avuy fa tres anys,

en lo bell mitx de la cambra
sobre d'un llit endolat
aquestos ulls lo vegeren
dormit, mes sens respirar.

desembre de 1845, sota la direcció de Víctor Balaguer, ens procuren una visió bon xic desconcertant de la seva activitat literària [60].

Remarquem, en canvi, dos articles extensos: el primer, que ocupa els números 17 i 18 de la publicació, es titula *El Cómico-aficionado* [61] i un document satíric inapreciable per a conèixer l'activitat teatral a Barcelona de les cases particulars. Més importància té, per a nosaltres, l'estudi aparegut als darrers números de la revista [62], sobre *El hombre de mundo* de Ventura de la Vega. Coll i Vehí situa la comèdia com una posició d'enfrontament a l'amoralisme i a l'arrauxament dels romàntics.

> «En efecto, diu Coll i Vehí, revólcase (sic) por el cieno de la moderna sociedad una multitud de esos entes que se llaman *desengañados*, de esos *hombres de mundo* que escarnecen las más nobles pasiones porque son incapaces de sentirlas, de esos hombres que fueron y son idólatras de una literatura exagerada, porque santifican sus desórdenes» [63].

Aquests articles de Coll i Vehí, en un pla seriós i dogmàtic, es corresponen amb la sàtira al romanticisme fals i retòric de Balaguer i ens ajuden a valorar la seva posició de reacció classicitzant que defineix, en part, la famosa promoció universitària de 1847 [64].

60. El to faceciós, vorejant sovint el grotesc, d'acord amb la comicitat barrilaire i una mica gruixuda de l'època, que comença amb l'adopció del pseudònim de «Serafinito Garibay» i segueix amb una sèrie de poesies de to xavacà i epigramàtic de molt escassa qualitat literària. És curiós que una part d'aquesta col·laboració (al núm. 9, març de 1845) s'esmerça en atacs contra el propi director de la revista, don Víctor Balaguer, del qual satiritza el seu retoricisme romàntic.

¡Caigan tus luengas guedejas
antes que otra vez los trences!
¡Ánimo! No te avergüences
de dar a luz tus orejas.

Déjate de ninfas, dramas,
delirios y profecías,
de sueños de fantasías
de liras, genios y famas.

Da al fuego sin compasión
con Dante, Scot; *item más*,
con Víctor Hugo, Dumás,
Sué, Espronceda y Byrón.

Anàleg sentit satíric, i no més qualitat literària, tenen els textos en prosa que es publicaren una setmana després sota el títol de «Fragmento para la historia de nuestro siglo». Prescindim, doncs, d'aquest aspecte que, en forma de rèpliques i contra-rèpliques, omple les pàgines de la revista.

61. 31 d'agost i 7 de setembre.

62. 16 i 23 de novembre.

63. Uncs ratlles més amunt ataca el pessimisme byronià: «¡Oh! No fue el verdugo de Larra la criminal pasión que se le atribuye! El que decía *que al fin de esta senda de abrojos no hay nada*, el que envidiaba la suerte de su difunto amigo Campo Alange, el que exhalaba del pecho tan lastimosos ayes, *debía correr a la nada por entre ríos de sangre*. No es el insigne literato que lloramos la única víctima del romanticismo.»

64. A aquesta posició de distància degué contribuir una actitud personal del grup, que s'accentua amb la publicació d'un altre periòdic, francament satíric, titu-

Efectivament, al costat del Coll jovenívol i trepidant s'anava obrint pas la seva personalitat d'estudiós, que havia de convertir-lo en un mestre, «un literato a la manera de Ozanam, un hombre de ciencia en el sentido de Permanyer y Aparici» [65]. L'any 1844, en efecte, havia ingressat a la Sociedad Filomática llegint un discurs sobre «Utilidad del Derecho Romano para los que se dedican al foro», assumint la Secretaria de la Secció primera d'aquella benemérita entitat, de la qual fou elegit més tard (1860) president.

Més, però, que els estudis jurídics, Coll i Vehí cultivava les Humanitats, començant a cridar poderosament l'atenció dels mestres de la Facultat de Lletres. En efecte, en una lletra de Piferrer a Llanza [66], datada el 2 de maig de 1848, quan li explica els propòsits de renovar el personal d'escrivents de la Biblioteca de Sant Joan, trobem una matinera referència a dues figures que esdevindran importants: l'un és Tomàs Aguiló, del qual diu:

> «creo poder jactarme de haberle *soplado* la llama *popular* y altamente romántica que columbré en el fondo de su alma»;

L'altre és un jove de vint-i-cinc anys que anomena Josep Coll.

> «Coll — diu Piferrer ... promete mucho en ciencias políticas y en la Jurisprudencia: es tímido y muy bueno, trabajador y metódico, y sus sólidos conocimientos han de fructificar en cualquier establecimiento literario. El Rector le quiere, y si no se ve atado por el compromiso que ya contrajo a favor de un majadero llamado Manjarrés, pariente de los Bofarull, no dudo que le preferirá a cuantos se presenten.»

Probablement, el «majadero» tenia més influència o, més segur encara, Coll i Vehí es decidí a ingressar, per camins més sòlids, als

lat *El Angel Esterminador*, subtitulat «*periodicucho infernal, malo, asqueroso y desvergonzado, pero que limpia, fija y da esplendor. Redactado por los hermanos de la buena obra. Este periódico se reparte gratis a los subscriptores de* «EL GENIO», *a las buenas mozas y a los malos poetas*». Aquest pintoresc paper polèmic començà a publicar-se el 2 de novembre de 1845: engegà de seguida els seus trets contra escriptors rellevants com Antoni de Bofarull, Rubió i Ors, el crític del «Brusi» Antoni Fargas, Miquel Dubà, etc. Al front del periòdic figurava Mañé i Flaquer, que presidia simbòlicament, sota el nom de Belial, les *sesiones infernales* on criticaven els escriptors alludits. La tendència era revolucionària en el sentit religiós, ja que pren part a favor d'Eugène Sue en la gran polèmica que va desvetllar la publicació de *Le juif errant*. Es curiós que Coll i Vehí adopta en aquest periòdic el pseudònim d'un personatge de la novella i que signi els atacs més estridents contra els qui eren fins ara els seus millors amics, entre ells, Piferrer, que no va pertànyer a la redacció d'*El Angel*. (CARNICER, loc. cit.).

65. LEOPOLDO FEU, «La España», gener de 1877.

66. A. PAR: *Epistolari de P. Piferrer*. «Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres», 1933-1936.

càrrecs oficials. Aquest mateix any de 1848, el nostre escriptor guanya les oposicions a la càtedra de Retòrica de l'Institut de San Isidro de Madrid — on tingué per company Monlau — i on romangué fins al 1867. D'aquest període és l'aparició dels seus primers llibres didàctics (1854): *Elementos de arte métrica latina y castellana* i *Elementos de Literatura* (1856); una sèrie de collaboracions publicades al *Diario de Barcelona,* sota el pseudònim de *Bonifacio.* Coll i Vehí estudià seriosament els clàssics castellans i dedicà molts esforços a la constitució d'un vocabulari de termes antics que, després de la seva mort, passaren, per disposició testamentària a enriquir els cedularis de la «Real Academia Española».

A més a més aprofità els seus anys de residència a Madrid per a presentar la seva tesi doctoral, que llegí en 1861 sota el títol de *La sátira provenzal* [67]. Sembla que, per encàrrec de l'Aribau, preparava el pròleg de l'edició dels poetes castellans anteriors al segle XV, per a la «Biblioteca de Autores Españoles».

Finalment, i per medi d'una «permuta» amb Pons i Gallarza que passà a l'Institut de Palma, el 17 de maig de 1861, Josep Coll i Vehí s'incorporà a l'Institut de Barcelona.

Ja a la nostra ciutat publicà el seu tercer llibre didàctic *Compendio de Retórica y Poética* (Barcelona 1862), que obtingué un remarcable èxit de crítica, i començà a preparar els seus *Diálogos literarios* publicats el 1868, als quals farem una referència, partint de les paraules amb què Menéndez Pelayo encapçalava el pròleg a la seva segona edició (1882).

> «Grato y honesto solaz para el espíritu, doctrina rica, propia y nueva, brinda en sus páginas este libro, obra de agudísimo ingenio, templado por lo severo del juicio y la erudición de buena ley, abundante y sazonada» [68].

La forma adoptada per l'autor, el diàleg, recorda més que cap altre precedent immediat, el de *De los nombres de Cristo* de fray Luis de León, els versos i l'esperit del qual Coll i Vehí es complaïa a imitar en les seves *liras «A la Belleza Ideal».*

El contingut és adient a la gràcia polèmica de la frase, a l'enginy de la intenció satírica, a l'alternança de conceptes que fa brillant la pàgina amb la contraposició conceptual. És, però, impressionant,

67. *La sátira provenzal, discurso leído al claustro de la Universidad,* Madrid, M. Rivadeneyra, 1861.
68. *Estudios de crítica literaria,* Ed. Nacional, vol. X, pàgs. 177-187.

d'una banda l'originalitat de la doctrina; de l'altra, la riquesa de l'exemplificació [69].

En morir, el 9 de juliol de 1868, Joan Cortada, Josep Coll i Vehí el succeeix — ja veurem que per poques setmanes — en la direcció de l'Institut, i en la decidida voluntat de dotar-lo d'un local adient, proclamant «lo bochornoso que es para Barcelona... este padrón de miseria que sorprende a los viajeros» (*Discurs inaugural*). Malauradament, els esdeveniments polítics produïts per la Revolució de setembre separaren Coll i Vehí de la direcció de l'Institut.

En efecte, llegim en *El Diario de Barcelona* del 10 d'octubre de 1868:

> «La Junta Revolucionaria, en sesión de 7 y 8 del *corriente*, acuerda, entre otras, la separación del Director del Instituto de Segunda enseñanza D. José Coll y Vehí»,

essent nomenat per a substituir-lo el catedràtic de llengua alemanya don Carlos Fernàndez Lletor de Castroverde, home, pel que sembla, d'antecedents masònics que, aprofitant la circumstància política, instal·là l'Institut al Seminari situat a la Rambla dels Estudis.

No era, certament, Coll i Vehí l'home que, malgrat els estirabots de la seva joventut, pogués lligar amb les noves autoritats revolucionàries. El traductor de les obres del P. Gratry («La moral y la ley

69. Partint d'uns principis d'ortodòxia religiosa tant com d'un sever classicisme, basat en la gran tradició renaixentista espanyola, Coll i Vehí ataca en el seu ideal interlocutor el materialisme ateu, assenyalant la incompatibilitat d'aquest amb la poesia (per exemple, en tractar de Voltaire i Heine diu «cuando son verdaderamente poéticos no son materialistas»), i criticant-li irònicament la manca de patriotisme («pero sabes el francés y, sobre todo, chapurras el inglés. Como tengas cuidado de no citar a ningún poeta español todo irá bien»). És curiosa la incursió al món del naturalisme, establint amb textos de Darwin i Humboldt, la incapacitat de la bèstia per a confegir idees generals, citant les aleshores recents doctrines de Max Müller en relació amb el llenguatge (diàleg II). Encara més interès té l'estudi del moviment de l'univers, traduït al terreny de l'art coreogràfic, que té un important valor psicològic, o en la de la fotografia estudiada com a moviment detingut. Es molt bella la glosa al movinrent ascensional d'arrel platònica al llarg del comentari que fa Coll i Vehí de la *Oda a Salinas* de fray Luis de León (diàleg III).

Als diàlegs IV i V — especialment valorats per Menéndez Pelayo —, Coll i Vehí ens desenvolupa la doctrina fonètica dels vers i, en general, de l'expressió humana — valorant aspectes com el *gest* i el *crit* — que sols l'estètica contemporània ha començat d'estudiar, i remarcant la importància del cos, i declarant que existeix una anatomia, una fisiologia i una paleontologia del llenguatge i subratllant la força anímica que l'accent té damunt la frase (diàleg VI), completant la seva doctrina de la quantitat prosòdica (VII) i prosseguint, fins al diàleg XIV, amb un excellent resum de doctrina retòrica, enriquida amb copiosos exemples llatins i castellans, els comentaris dels quals constituïren certament el que Menéndez i Pelayo qualifica de «apacible selva de amenidad y de erudición filológica».

Per a les aportacions estètiques dels *Diàlogos*, vegi's QUEROL GAVALDÀ: *La escuela estética catalana contemporánea*, Madrid, C.S.I.C., s. a., pàgs. 191-202.

de la historia», «El cristiano santificado») i del bisbe Dupanloup («Cartas sobre educación intelectual», «El catecismo cristiano»), que en els *Diálogos* que acabaven de publicar-se palesava una sòlida convicció religiosa, no era l'home adequat als nous temps. Continuà, doncs, amb els seus treballs docents («*Modelos de latinidad entresacados de Virgilio y Horacio*», 1868; «*Modelos de poesía castellana*», 1871) o de divulgació cervantina («*Los refranes del Quijote ordenados y glosados*», 1874), permetent-se tan sols recordar l'estil satíric de les èpoques d'*El Genio*, publicant amb el pseudònim de Sansón Carrasco el seu *Anacreonte hispano revolucionario* (1873), que palesa com la mesura presa per les autoritats setembristes l'havia ferit, a l'ensems que sentia la preocupació per la ideologia revolucionària que començava a obrir-se pas.

El Anacreonte Hispano Revolucionario, por el ciudadano Sansón Carrasco, músico popular, veié la llum a Barcelona per obra de la «Tipografía Católica» en 1872 [70], i és una delícia del gènere satíric.

70. Un volum, pulcrament editat, en 12.º, 175 pàgs. El llibre ha estat catalogat, de vegades, com de Francisco Zea, que utilitzà realment el pseudònim, però que morí el 1857. L'atribució d'aquesta obreta a Coll i Vehí pervé d'Elias de Molins i es confirma per l'anàlisi del llibre.

71. Coll i Vehí ja des del *Prefacio,* ataca humorísticament els postulats filosòfics i estètics posats de moda per la Revolució de Setembre, fent notar, de passada, el rise que corren la Religió i la família afectades per l'ateisme i el socialisme. Es significativa de la intenció i de la gràcia incisiva de Coll i Vehí l'*Oda II* que es titula *Del Progreso:*

Naturaleza al toro
los cuernos quiso darle,
duro casco al caballo
con que la tierra bate,
a los sabios demócratas
de la ciencia la llave,
al feroz demagogo
los dientes espantables,
el nadar a los peces,
el volar a las aves,
y a España setecientos
y tantos generales
con setecientos otros
centenares de cafres.
Diole a Olózaga un cierto
coram vobis de fraile,
un borreguito de oro,
embajadas y salves;
A Madoz chimenea
do poder calentarse
y del gran diccionario
la mina inagotable.
A Ros de Olano ros
y cítara sonante.
Fecundo ingenio a Dulce
con ricos cafetales,
negra honrilla a Topete,
a Serrano pinares
y una soberbia jaula
de dorados alambres.
A los Conchas dió conchas,
a Izquierdo dió pañales,
mucha sed a Rivero
a Emilio lindas frases,
a Sagasta atrabilis
y penacho elegante,
a Zorrilla desmayos,
a Martos bozo suave.
A Prim tres entorchados
y miras liberales,
y a la postre unas tristes
exequias triangulares.
Dió a Pavía una bala
con hilas y vendajes
y a Montpensier un mico
de los más formidables.
¿Y qué le dió al progreso?
¿Lo que le dió no sabes?
Dióle música, música
y candidez salvaje.

L'agudesa verbal dels anys d'*El Genio* i d'*El Angel Exterminador* queda matisada per la qualitat de bona retòrica — imitadora dels bucòlics setcentistes — i la ironia que traspuen totes les pàgines [71].

No fou sinó després de la Restauració de 1874 que Coll i Vehí es veié nomenat Director de l'Institut de Barcelona, per Reial Ordre de 10 de febrer de 1876 [72].

Aquest nomenament ens permet de conèixer algunes de les seves idees pedagògiques, a través dels discursos inaugurals d'octubre de 1875 i de 1876. Remarquem també que devem a Coll i Vehí l'inici de la important biblioteca de l'Institut.

El bon sentit didàctic de Coll i Vehí, i la seva prudència d'home de govern, resplendeixen en les seves paraules, que tenen un dring de novetat pedagògica. Així quan, escandalitzat del fet que, per l'anarquia legislativa, provocada per la Revolució de setembre, els alumnes temptessin de precipitar els exàmens, proposava la supressió dels exàmens per cursos, treient a la prova anual el caràcter d'obstacle vençut en una cursa desfermada:

> «Un examen — deia — no es un acto acreedor de premio o castigo. Es simplemente una prueba de instrucción y capacidad que no aumenta la honra ni la disminuye» [73].

Uns anys després es lamentava novament de la mateixa absurda precipitació:

> «los alumnos, niños la mayor parte, que entregamos a las universidades, no van a ellas convenientemente preparados» [74].

o es sentia preocupat del progrés de la tècnica en detriment dels estudis humanístics:

> «en los países que tan sólo en lo malo imitamos, cerrando completamente los ojos a lo bueno, la educación clásica va forzando las puertas de la escuela especial, y hasta el reaccionario latín se impone al artista, al militar, al industrial, al comerciante. Aquí en España hemos inventado el bachillerato sin latín (digo mal, creo que es gloria portuguesa) y nos parece que nos vamos empinando a la altura del siglo desterrando el sentido filosófico y el frecuente trato con los grandes pensadores».

72. Fou el seu gran amic Mañé i Flaquer que li comunicà la nova a la redacció del *Diario de Barcelona*. De moment volgué refusar, allegant que no volia complicacions; però en insistir Mañé en nom de l'interès públic, Coll decidí consultar-ho al Bisbe, al qual visità tot seguit: — *Yo en su lugar aceptaría*, sembla que li va dir Sa Illustríssima. (RICARDO SUÑÉ ALVAREZ: *Nueva crónica de Barcelona*, Ed. Seguí, pàg. 308.)

73. *Memoria inaugural leída en el día 2 de octubre de 1875.*

74. Id., de octubre de 1876.

Es admirable de veure l'entusiasme pedagògic de Coll i Vehí, ja en la seva vellesa. Escoltem-lo:

> «Al terminar el curso nos despedimos con alegría. ¿A qué negarlo? Mas los que con verdadera vocación aquí venimos, notamos al poco tiempo dentro de nosotros un penoso vacío, observamos que algo falta a nuestro corazón, a nuestra vida, y esperamos con ansia creciente, con creciente impaciencia este momento dichoso de vernos y saludarnos para proseguir de nuevo el camino, arduo sí, pero hermosísimo que nos toca recorrer juntos.
> Bendigamos a Dios que nos concede tanta dicha...» [75].

Malauradament, les raons d'esgotament físic amb què Coll es resistia a ésser nomenat eren certes. El 29 de desembre d'aquest mateix any, Coll i Vehí moria a Girona en mig del respecte i de la consideració de tothom.

CLEMENTE CORTEJÓN

Don Clemente Cortejón i Lucas, setena figura de la dinastia de retòrics que honorà la càtedra de l'Institut de Barcelona, és l'únic intellectual forani amb què compta. En ser elegit membre de la nostra Reial Acadèmia de Bones Lletres (1899) es proclamava modestament un *advenedizo*. Però justament aquesta elecció ens assegura de la seva incorporació al nostre món intellectual [76].

Fou un illustre company d'aquesta Acadèmia, Joan Givanel i Mas, qui d'una manera més explícita entre nosaltres va proclamar el mestratge d'En Cortejón.

> «Ell me feu conèixer l'enorme obra de crítica cervantina y sentir l'afició vers l'insigne escriptor alcalaí, y sempre m'alliçonà, desde que vaig tenir-lo com a professor a la cátedra de Retòrica y Poètica fins que va desaparèixer d'entre nosaltres» [77].

De la tasca docent del Dr. Cortejón n'hem tingut encara testimonis vivents, tots ells coincidents en el respecte i l'admiració. Carles Riba, per exemple, em recordava sempre aquelles classes especials

75. Id., íd.

76. Efectivament, el Dr. Cortejón, nascut a Meco, província de Madrid, el 23 de novembre de 1842, després d'una brillant carrera teològica i universitària, guanyà la càtedra immediatament després de la mort d'En Coll i Vehí i, per tant, ingressà al claustre de catedràtics de Barcelona en 1877. Excellent treballador de la docència, les seves publicacions són remarcables en l'erudició cervantina, de tan brillant tradició a casa nostra. Fou director de l'Institut des de 1895 i nomenat canonge de la nostra Seu en 1910. Morí el 1911, al cap de trenta-quatre anys de càtedra barcelonina, resultant ser, per tant, el catedràtic de Retòrica de més llarga docència a l'Institut barceloní.

77. *Lo cervantisme en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, discurs llegit en la susdita Acadèmia en la solemne sessió inaugural del curs acadèmich de 1925 a 1926. Barcelona, 1925, pàg. 27.

a les quals, amb un grup de deixebles dilectes, estudiaven les variants de les diverses edicions del *Quixot*, al qual dedicà estudis de primera força [78] i una notabilíssima edició crítica [79].

Coneixedor profundíssim de la tradició retòrica clàssica, ens ha deixat una *Historia crítica de la Epístola de Horacio a los Pisones*, en dos volums [80], que és no solament una edició acuradíssima, anotada amb les aportacions més illustres dels llatinistes europeus, com Mittermayer, Walckoener, Muller, Lehr, Klaudwoth, afegides a excellents observacions personals, que fan d'aquest llibre no solament un model de crítica textual, sinó un magnífic tractat de retòrica que usava a les classes de l'Institut, segons es dedueix d'anotacions d'escolars en els exemplars que he vist d'aquesta notable obra.

Lògicament, l'estètica horaciana havia de presidir els seus llibres didàctics, a la recerca d'aquell savi equilibri que, contemporàniament era modèlic entre els Rubió i Lluch i els Menéndez Pelayo, i que, en la literatura castellana, tenia com a arquetipus la poesia de fray Luis de León. No imaginem, però, el doctor Cortejón immers únicament en la tradició greco-llatina. Els seus *Elementos de historia general de la literatura* [81] són remarcables per les seves novetats metodològiques. Al coneixement de l'escriptor, diu, s'arriba per via inductiva:

> «elevarnos de la lectura de un autor, del estudio de su vida y costumbres y de las ideas de sus contemporáneos, al conocimiento de su producción artística».

Els conceptes aleshores tan valorats del medi ambient, a la moda de Taine, troben un discret ressò en la pedagogia de Cortejón, bon coneixedor, com veurem, de la literatura francesa, força ben estudiada en aquest llibre, que presenta sempre els exempls corresponents en la llengua original.

Aquesta valoració, un xic inesperada, de la cultura europea, degué tenir ressonàncies importants en els joves deixebles de les seves aules. És amb una certa fruïció que llegim, de sobte, en un altre llibre de text, *Nuevo curso de Preceptiva Literaria* [82]:

78. *La coartada, o demostración de que el Quijote no se engendró en la cárcel de Argamasilla de Alba (1903). El derecho en el Quijote. ¿Consiguió Cervantes algunas de las ediciones del Quijote impresas por don Juan de la Cuesta? Una superchería tipográfica. Algunos secretos sobre el lenguaje y el estilo de Don Quijote. "Duelos y quebrantos", comentarios a esta frase del Quijote.*
79. L'edició fou acabada per Joan Givanel i Mas.
80. Barcelona, 1901, 1902.
81. Barcelona, 1902.
82. Barcelona, 1906, pàg. 105.

«Siempre guió nuestra pluma el amor a la verdad, y aunque sigamos creyendo que la lengua castellana vence en harmonía a la francesa, esto no ha de ser parte a confesar que también Chateaubriand y Flaubert atenuaron a veces esa desventaja prosódica. ¿No sentís la música de estas cláusulas arrebatadoras?

«*Légers vaisseaux de l'Ausonie, fendez la mer calme et brillante; esclaves de Neptune, abandonnez la voile au souffle amoureux des vents...*»

(Les martyrs)

Partint d'aquesta flexibilitat mental comprendrem millor les relacions del Dr. Cortejón amb la nostra personalitat cultural, per la qual sentia un gran respecte, justament en allò que podria no semblar privatiu o específic.

Recordant, en efecte, la figura de Pau Piferrer, en complir-se cinquanta anys de la seva mort, Cortejón escrivia:

«me impongo la saludable penitencia de confesar en público que, entre los sucesores de Piferrer en la cátedra, los tres que le siguieron en tan honroso cargo, me vencen, si no en amor a la lengua castellana, que en esto a nadie cedo la primacía, en la profundidad de estudio que sobre la misma hicieron y en el atildamiento que tenían a gala cuando en ella vertían sus conceptos» [83].

Res no té, doncs, d'estrany que, en ser elegit membre de la nostra Acadèmia de Bones Lletres, dediqués el seu discurs al tema: *Escritores catalanes que han escrito en castellano* [84].

Combat Clemente Cortejón en el seu treball una de les nostres més constants preocupacions collectives, que consisteix a exagerar les dificultats que per a nosaltres pot oferir el conreu de la llengua castellana [85].

83. *Piferrer considerado como literato y poeta (Solemnidad literaria que en el quincuagésimo aniversario de la muerte de don Pablo Piferrer dedican a su memoria los Claustros de la Universidad y del Instituto de Barcelona)*, Barcelona, 1898.

84. Barcelona, imprenta Jepús, 1899.

85. El màxim argument l'ha donat, com ja sabem, Menéndez i Pelayo en el Discurs dels Jocs Florals de 1888, quan adreçant-se a la Reina Regent li diu:

«La història ens diu que en lo llarguíssim período de més de tres centúries en que'ls catalans deixaren de conrar son patri idioma; en lo llarguíssim periodo que va de Boscán fins a Cabanyes y Piferrer, ni un sol poeta de primer orde, ni ab prou feynes de segon, nasqueren en esta terra catalana, y pel contrari, tan bon punt renasqué la llengua, rebrotà ab ella'l sentiment poètic, talment com se poblan les boscúries d'aucells cantadors a la tebia y amorosa alenada de la primavera.»

L'ocasió, i també la cortesia, empenyeren potser la ploma del mestre santanderí més lluny potser que ell mateix sospitava. Deixant de banda l'anàlisi dels fenòmens de decadència, que ja he fet en altres ocasions, i acceptant dintre dels lògics desnivells de les edats i de les circumstàncies històriques un retrocés en el período barroc des del Setcents català, res no ens obliga a captenir-nos en aquella situació aflictiva de què parlàvem.

Cortejón, en el seu discurs, tria els seus exemples fonamentals, sobretot en els noms preclars d'Antoni de Capmany i d'Antoni Puigblanch. Hauria també pogut anomenar Cabanyes — ja en ple vuitcents —, si el plec professional no l'hagués dut a ocupar-se amb preferència dels tècnics de l'idioma. Certament, dintre del neoclassicisme espanyol, aquests tres noms hi fan un paper de primer ordre, lícitament comparables als d'origen exclusivament castellà.

Quant al segle XIX — i dintre del camp de la prosa didàctica —, a Cortejón li sobren noms i figures, des de Pi i Molist a Rubió i Ors, passant per Manuel Milà i Coll i Vehí, el seu antecessor, al qual dedica un generós elogi. Hauria pogut l'illustre catedràtic recolzar-se encara en les afirmacions ací reportades de don Joan Cortada, o bé a l'obra alternada de les nostres grans figures literàries de la Renaixença des de Rubió i Ors a Joan Maragall, les quals s'enfrontaren amb aquesta bivalència amb la naturalitat que procuren els fets irreversibles de la història.

No ens és possible de revisar tota l'obra didàctica de Cortejón, abundantment reeditada com a llibre de text, i sovint obligada a ser impresa amb les precipitacions imposades pels canvis dels plans d'estudis que, aleshores, com ara, són sotmesos a una frenètica mobilitat que fa molt difícil la maduració dels mètodes i àdhuc la comprovació de llur eficàcia. Cortejón excellí en l'aplicació de l'exemple literari com a comprovació de la teoria exposada, i els exercicis — «*lo que pleonásticamente llama el gobierno ejercicios prácticos*», com comentava irònicament en un dels seus llibres didàctics més afortunats, el *Cuestionario de Retórica y Poética* [86] —, títol que a ell li semblava ja desuet, com ho indica reiteradament en les successives edicions, aparegudes des del 1893 sota el títol de *Nuevo Curso de Retórica y Poética*.

> «No sin protestas ni reparos se admite la denominación de Retórica y Poética, harto vaga por comprender dentro de sí cosas muy diversas y prestarse a tantos sentidos buenos y malos como se le quieran dar» [87].

Un altre llibre d'un sentit pedagògic extraordinari fou el seu *Arte de componer en prosa castellana* [88], on anotem la força del seu esperit renovador que li feia arribar a consideracions aleshores revolucionàries, com la d'avantposar el culte de l'expressió al de la gramàtica; o com la de cridar l'atenció sobre els primers estudis ale-

86. *Cuestionario de Retórica y Poética*, Barcelona, 1885, pág. VIII.
87. Barcelona, Librería J. Bastinos, 1893, pág. VII.
88. Barcelona, 1895. 2.ª edició, 1897.

manys i francesos d'estilística ; o com la de substituir els assaigs de confegir retòricament per estudis metòdics i sistemàtics de la frase. Cortejón ofereix al lector una admirable selecció d'exemples clàssics per a enfrontar-los amb els defectes habituals del llenguatge, i establint admirables estadístiques per a justificar, en cas de dubte, la seva preferència per una determinada expressió. Crec, sincerament, que a les darreries del segle XIX poquíssims retòrics castellans posseïen la quantitat de coneixements i la qualitat de judici que posseïa l'illustre catedràtic de Barcelona.

FRANCESC XAVIER GARRIGA

Resta la darrera figura de la nostra galeria de retòrics. La del meu immediat antecessor don Francesc Xavier Garriga. Nat a Cadaqués, l'any 1866, estudià a la Universitat de Barcelona, doctorant-se a Madrid el 1888. Serví el periodisme de l'època, collaborant a *La Dinastia, El Barcelonès,* i publicant cròniques, des de Madrid, a *La Vanguardia.* Garriga conreà la llengua catalana en vers, i un grup de les seves composicions va ésser objecte d'un quadern publicat a *La lectura popular* [89].

Són molts els barcelonins que el recordem com a professor competent i sever. D'acord amb els corrents filològics de l'hora va incorporar la terminologia de Bello amb els seus *futuribles* i *copretéritos,* als seus manuals de gramàtica ; els seus llibres de preceptiva eren rigorosament neoclàssics i excessivament rics de regles retòriques. Tot això convertí l'assignatura, per a milers de barcelonins, durant els vint-i-tres anys que durà el seu mestratge, en un obstacle temible, més que no pas en un esperó per a assaborir la riquesa de la literatura. La inspiració dels seus llibres de retòrica *Lecciones de Preceptiva Literaria* és beguda en la nostra estètica — Milà i Fontanals i Coll i Vehí — com ha demostrat palesament Querol i Gavaldà [90]. I no limitant-se a la producció dels llibres d'ensenyament ens ha deixat discrets estudis sobre *La novela picaresca española* (1891), *Santa Teresa de Jesús como escritora* (1899) que, en el seu temps, es feren remarcar per la seva documentació i bon criteri.

* * *

Els anys s'han escolat molt de pressa. Els ensenyaments de la llengua i la literatura han canviat profundament. Les regles gra-

89. Núm. 306.
90. *La escuela estética catalana contemporánea,* ed. cit., pàgs. 204-209.

maticals tendeixen a ser substituïdes pels coneixements dels ressorts expressius del llenguatge. La venerable Retòrica és, avui, un estudi metòdic dels estils individuals. La Història de la Literatura es fa, fonamentalment, damunt dels textos. En general, i sense exagerar la reacció, estem en el bon camí de substituir els memorismes per un enteniment veritable dels fets lingüístics i literaris.

Permeteu-me, però, recordar que no tot era faramalla retòrica en els mestres antics. Deixeu-me pensar que els homes que, al llarg de més de cent anys, iniciaren els barcelonins en la bellesa de les lletres, portaven una inquietud que provocà orientacions admirables, obres definitives. Al llarg de la nostra literatura contemporània bé caldrà assenyalar, doncs, l'obra viva i fecunda d'aquells professors de l'Institut de Barcelona que, a l'hora adolescent, descobriren en les ànimes la guspira emocionant de la vocació, preparant així els meravellosos incendis de la creació literària.